

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

XƏLİL YUSİFLİ

Filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA Gəncə Bölməsi Nizami Gəncəvi Mərkəzi
yusifli.afaq@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ANA DİLİNDƏ ŞEİRLƏR “YAZMASI” HAQQINDA

Açar sözlər: Nizami, türkcə “Divan”, Qahirə, Nizami Qaramanlı, Hüseyn Şərqi Soytürk

Ключевые слова: Низами, «Дивани-тюрки», Каир, Низами Караманлы, Гусейн Шарги Сойтюрк

Keywords: Nizami, "Divani-Turkish", Cairo, Nizami Karamanli, Hussein Sarkis Soyturk

Nizami Gəncəvinin bütün məlum əsərləri fars dilində yazılmışdır. Nizami bu əsərlərdə hər yerdə dünya və insan adından söhbət açır, ümumi insani dəyərlərdən danışır. Eyni zamanda, şair əsərlərində bir türk qururu nümayiş etdirir. “Xosrov və Şirin” dastanının ideal qəhrəmanları olan Məhinbanu və Şirini bir Bərdə əhli kimi, bir Azərbaycan türkü kimi təqdim edir, onların özlərinin dililə qürurla Əfrasiyab varisi olduqlarını bəyan edir. “İskəndərnamə”də böyük fəth İskəndəri Bərdəli Azərbaycan hökmdarı Nüşabənin ayağına gətirir. İskəndərlə rəftarında, fikirlərində Nüşabə özünü kamil bir dövlət adamı kimi aparır. Tarixi arxetipi Atropatena hökmdarı Atropat olan Çin xaqanı təmsalında yenə kamil bir hökmdar surəti yaradılır. Həmin Çin xaqanı Əfrasiyab varisi, türklərin başçısı, Turan torpağının sahibi adlandırılır və Çin sözü Turan sözünün sinonimi kimi işlənir. Bu epizodda şairin təsvir etdiyi bir məqamda “keçmiş adamlar doğru demişlər ki, çinlilərdə (yəni türklərdə - X.Y.) əhd və vəfa yoxdur” sözləri ilə türkə, o cümlədən Azərbaycan türklərinə əyri baxanların mövqeyi məsxərəyə qoyulmuşdur. Bu cür məqamların əsasında Azərbaycan alimləri düşünürlər ki, dahi şair özünün dogma ana dilində də, yəqin ki, şeirlər yazmışdır.

H.Arashlı, M.Arif, M.Quluzadə, Ə.Mübariz, Ə.Ağayev, R.Azadə və digər alimlərimiz bu haqlı mülahizəyə tərəfdar çıxmışlar.

Misirin Xədiviyyə kitabxanasında Nizami divanı adlı bir əlyazması saxlanılmaqdadır. Bu divan haqqında xəbər tutan Səid Nəfisi onun farsca olduğunu düşünüb (6.131). 1935-ci ildə həmin divanın surətini əldə edən V.Dəstgirdi “Ərməğan” jurnalında “Nezamiye-türk” adlı bir məqalə dərc edərək onun müəllifinin Nizami Gəncəvi deyil, XV əsrdə yaşamış Nizami təxəllüslü bir türk şairi olduğunu yazmışdır (3.326-328). Məsələ burasındadır ki, vaxtilə Helmi Dağıstanlı Qahirənin Osmanıyyə mətbəəsində çap olunan kataloqda yazır: “Təlifi əl movla Nizaməddin Əbu Məhəmməd Cəmaləddin Yusif ben Müəyyəd əl-Gəncəvi əl-Uveysi. Vəfatı 597-ci il” (4.6). Həm də şeirlərin türkcə olduğunu qeyd edir.

“Azərbaycan müəllimi” qəzetinin 7 oktyabr 1981-ci il tarixli nömrəsində Əbülfəzl Hüseyni “Nizaminin ana dilində şeirləri” adlı bir məqalə dərc etdirmiş və cümlələrdən topladığı üç qəzəl və bir beyti Nizaminin Azərbaycan dilində yazılmış əsərləri kimi təqdim etmişdir. Bu sətirlərin müəllifi “Kirovabad kommunisti” qəzetinin 12 yanvar 1982-ci il tarixli sayında bu məqaləyə cavab yazaraq, fikrin doğru olmadığını, həmin şeirlərin Qaramanlı Nizaminin 1974-cü ildə Ankarada çap olunan “Divan”ında da olduğunu nəzərə çatdırmışdır. Qeyd etdik ki, bu şeirlər Qaramanlı Nizaminindir və onun divanının bütün əlyazma nüsxələrində vardır. Onun müləmmə qəzəlinə onlarla türk şairi nəzirə yazmışdır. Həmin məqalə belə sözlərlə qurtarırdı: “Qaramanlı Nizaminin şeirlərinin Nizaminin adına çap edilməsi, əlbəttə, təəssüf doğurur. Nizami Gəncəvinin heç kəsin şeirinə ehtiyacı yoxdur. Bu poeziya elə bir ümmandır ki, zorla ona daxil edilən hər bir damla yad görünür. Gəlin bu böyük sənət ümmanının saflığını, əzəmətini qoruyaq, özgənin əsərlərini onun adına çıxmayaq”.

Son vaxtlar Dr. Hüseyn Şərqinin israrla, uydurma dəlillərlə Qaramanlı Nizaminin bəzi şeirlərini götürüb Nizami Gəncəvi əsəri kimi nəşr etməsi, bunu sübuta çalışması təəssüf doğurur. Çünki onun nəşr etdirdiyi şeirlərin heç biri Nizami Gəncəvinin deyildir. “Nərgiz” rədifli qəsidəni götürək. Bu qəsidənin məmduhu Məhəmməd xan adlandırılır. Türk sultanları özlərini xan adlandıрмаğı, xan deyərək mədh olunmalarını xoşlamışlar. Nizami “Xəmsə”də heç bir yerdə Məhəmməd Cahan Pəhlivanı xan adlandırmır. Ancaq türk ədəbiyyatında sultanların xan adlandırılmağı bir ənənədir. Və “Nərgiz” qəsidəsində işlənən “Məhəmməd xan” və “Şahi-müzəffər” sözləri ancaq və ancaq Sultan Məhəmməd Fətəhə işarədir. Şeirin qafiyəsinə uyğun olaraq fətəh sözü müzəffər sözü ilə əvəzlənmişdir.

Xatırladaq ki, XV yüzil Azərbaycan şairi Hamidi də Sultan Məhəmməd Fətəhi Məhəmməd xan deyərək mədh etmişdir. Onun farsca yazdığı “Süniyyə” qəsidəsindən aşağıdakı beyti xatırlamaq kifayətdir.

Şəhe ali nəşəb Soltan Məhəmməd xan müine-din
Ke gəşt əflak ba əncom berəğbət bəndefərmanəş.

(7.117)

Bu faktlar Məhəmməd xan deyə mədh olunan məmduhun Sultan Məhəmməd Fateh olduğunu göstərir.

Səncər və Toğrul adı işlənən şeiri də Hüseyn Şərqi qərribə bir məntiqlə Nizami Gəncəviyə aid edir. Və guya Nizami Gəncəvi öz müasirləri olan hökmdarları mədh edir. O düzdür ki, burada adı çəkilən Səncər və Toğrul Nizami dövründə yaşamışlar. Ancaq Nizami Gəncəvi dövründə yaşamış bu adamları artıq başqa bir dövrdə yaşayan adam xatırlayır, məmduhunu onlara bənzədir. Hüseyn Şərqi bu şeiri Nizamiyə aid edərkən yəqin aşağıdakı beytlərə diqqət yetirməyib:

İzzü cəlal içində, fəzl ü kamal içində
Hər qul qapında Dara, hər qıl tənində Herkul.
Qullar kimi qapında tabun edərlər idi,
Bu əsrə qalsa, saha, şəh Səncər ilə Toğrul.

(4.54)

Şeirin müəllifi açıq şəkildə bəyan edir ki, Səncər və Toğrul çoxdan ölüb gediblər. Onlar bu əsrə qalsalar idi, qapında qul olardılar və bundan sonra məmduhunu bu əsrə qalmayan həmin Səncər və Toğrula bənzədərək mədh edir. Səncər və Toğrulu mədh etmir. Onlar bu əsrə qalmayıblar. Dara kimi onlar çoxdan ölüb gediblər.

“Sultan Camal” adlanan şeir də eyni məntiqsiz məntiqlə Nizami Gəncəvi adına yazılır. Halbuki elə şeirin əvvəlində yunan torpağını döyüşlə fəth edən bir hökmdardan danışılır. Dönə-dönə məmduh Xosrov, Sultan adlandırılır, İsgəndər və Süleymanla müqayisə olunur. Bu məmduh da yenə bizə görə Sultan Məhəmməd Fatehdir, Bəhram döyüşü ilə Yunan taxtını tutan odur.

Şeyxinin qəsidəsinə Qaramanlı Nizaminin cavabını da Nizami Gəncəvi adına yazmaq imkan xaricindədir. Nizami Gəncəvi Peyğəmbərə yazdığı nət və merac bəhslərində həzrət rəsuldan sonra ilk dörd xəlifəni xatırlamaqdan o yana keçmir. Burda isə Şeyxinin qəsidəsində olduğu kimi Həsən və Hüseyn yad edilir, Kərbəla hadisələri xatırlanır. Nizami Gəncəvi də, o zamankı Gəncə əhalisi də sünni olub, islamın parçalanmasını istəməyib. Həm bu baxımdan, həm ümumi səviyyə cəhətdən Qaramanlı Nizami şeirlərini Nizami Gəncəvi adına yazmağı günah hesab edirik. Bu şeirlərdə Nizami Gəncəvi şeirinə məxsus fikir və sənət ecazkarlığı yoxdur.

Hüseyn Şərfinin Nizami Gəncəvi şeiri hesab etdiyi qəsidədə oxuyuruq:

Anları ki, kəvakibə təşbih edub dedin
Kim, bulur ehtida edən anlara iqtida.
Şərun sərabı süfrəsinin çar rüknüdür
Ol çarpa ki, anları həq qıldı müctəba.
Siddiq ki, oldu saniyi-əsneyn qarda,
Getmişdi sidq ilə yoluna canü dil fəda.
Faruq ki, etdi fərq xitabı səvabdan,
Əsfiyayi-əsfiya idi, ovliyayi-ovliya.
Osman ki, buldu gözləri nurun ilə nur,
Həm mədəni-əta idi, həm mənbəyi - həya.
Kimdir ki, vəsfi-zatını ədd edə Heydərin,
Həqqində lafəta ilə çon gəldi həl əta.
Nurun ikidir güli-bixarı – Mühəmmədi
Biri Həsən, biri Hüseyni – həsənliqa... (4.34-35)

Nizami Gəncəvi məsnəvilərində peyğəmbərin nəti bəhslərində son dörd misrada olanlar və ondan sonra gələnlər yoxdur və olması mümkün deyildir.. Ancaq XV əsr üçün, Qaramanlı Nizami mühiti üçün bu təbiidir və zəruridir.

“Çıraq” rədifli şeirdə belə bir beyt var:
Zahid cəməli-tələtini görmək istəmən,
Çün bibəsərdir, sənəma, bibəsər çıraq.

(4.59)

Zahidə bu cür yanaşma Nizami Gəncəvidə yoxdur və ola bilməz. Nizami Gəncəvi özü zahid idi. Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhlivan onu saraya dəvət edən zaman Nizami iqdış olduğunu, bal kimi şeirlər müəllifi, həm də zöhd əhli, zahid olduğunu səbəb göstərərək “mən tikandan məclis gülü olmaz” deyərək dəvətdən yayınır. 1190-cı ildə Qızıl Arslan onu görüşə dəvət edəndə isə Nizaminin gəlib çıxdığını eşidən Qızıl Arslan Nizaminin zöhd əhli olmasına hörmət əlaməti olaraq məclisdən şərab və musiqini yığışdırtır. Nizami bu hadisəni “Xosrov və Şirin” əsərinin sonunda böyük razılıqla dilə gətirir.

“Məxzənul-əsrar”dakı “Dastani-padşahi – zalim və zahid” hekayəsində isə Nizami zahidi doğru danışan ideal bir insan kimi təqdim edir. Nizami həmin hekayədə bir növ öz surətini yaradır. Çünki onun “Sirlər xəzinəsi” əsəri özü də dövrün simasını, necəliyini olduğu kimi əks etdirən bir güzgü idi. Məhz buna görə də bu şeir də, digərləri kimi heç cür Nizami Gəncəvi yaradıcılığının məhsulu ola bilməz.

Qaramanlı Nizami bir çoxları kimi Nizami Gəncəvi vurğunu olan, onun şərəfinə Nizami təxəllüsü götürən, ancaq o səviyyədə olmayan istedadlı bir sənətkardır. Onun şeirlərini Nizami Gəncəvi şeiri kimi təqdim etmək bizə görə daha çox Nizami Gəncəviyə, həm də Qaramanlı Nizamiyə hörmətsizlikdir. Helmi Dağıstaninin mexaniki bir səhvindən bəhrələnərək ucuzluğa getmək yanlışdır. Ola bilsin ki, nə vaxtsa Nizami Gəncəvinin həqiqətən azərbaycanca yazılmış şeirləri tapılacaq. Ancaq indiki halda Qaramanlı Nizami şeirlərinin bir neçəsini zorla Nizami Gəncəvi adına yazmağa çalışmaq yersiz və utancverici bir işdir.

Ədəbiyyat

1. X.Yusifli. Nizaminin lirikası. Bakı, 1968.
2. Səid Nəfisi. Həkim Nizami Gəncəvi.// “Ərməğan” jurnalı. Sal 5, şomare I-V.
3. Vəhid Dəstgirdi. Nizamiye-tork.// “Ərməğan” jurnalı. Tehran, 1314, №5.
4. Divani-Nizami Gəncəli. Türkcə (Azərbaycanca). Qəsidələr, Qəzəllər. Bakı, “Nurlar”, 2006.
5. Dr. Hüseyn Şərqi Soytürk. Gəncəli Nizaminin türkcə divanına dair yeni kitabın nəşri. “Yazıçı. Nizami Gəncəvi”. “Oğuz eli” qəzetinin ayrıca buraxılışı. Bakı, Aprel 2018. №1 (170), s. 47-49.
6. Nizami Gəncəvi. Divane-qəsaedo qəzəliyyat. Bekuşəşe-Səid Nəfisi. Tehran, 1338.
7. Külliyyat-i Divan-i Mevlana Hamidi. Prof. İ.H.Ertaylan nəşri. İstanbul, 1949.

Х.Юсифли

О произведениях Низами Гянджеви “написанных” на азербайджанском языке

Резюме

В каирской библиотеке «Дар-аль кютуб» Египта хранится рукописный «Диван» поэта Низами. Хелми Дагестани в свое время думал что этот «Диван» написанный на тюркском языке принадлежит Низами Гянджеви. На самом деле автором этого сборника стихов является Низами Караманлы, поэт из Коньи живший в XV веке. Стихи из этого «Диван»а содержатся и в других списках «Диван»а Караманлы в турецких библиотеках. Но некоторые любители поэзии Низами –

А.Гусейни, Г.Шарги, С.Ибрагимов и др. с большим усердием утверждают, что стихи содержащиеся в каирском списке «Диван»а Караманлы принадлежат Низами Гянджеви. Для этой цели приводят доводы далекие от истины и науки.

Они не видят, или не хотят видеть, что эти стихи не могут принадлежать перу великого Низами. В статье на основе некоторых фактов, имеющих в каирском списке «Диван»а Низами Караманлы утверждается, что ни одно стихотворение этого сборника не может принадлежать Низами, но в них чувствуется влияние его поэзии.

X.Yusifli

About “works” of Nizami Ganjavi in Azerbaijan language

Summary

In the state library of Egypt situated in Cairo, a manuscript entitled as “Nizami’s selected poems” is held. Helmi Daghestani identified in his catalog that the manuscript was written in Turkish language and it was written by Mohammed Jamaladdin Yusuf Benjayad al-Ganjavi. In fact, author of this manuscript is Karamanli Nizami who lived in 15th century. His poems from the manuscript are also can be seen in his other manuscripts held in the libraries of Turkey.

But some of the scholars of Azerbaijan (A. Hussein, H. Sarkis, S. Ibrahimov) insistently wrote that poems in the manuscript held in libraries of Cairo belong to Nizami Ganjavi. They give evidences far from science and reality to prove their ideas.

As they can’t read and understand poems from the manuscript properly, they think that poems belong to Nizami Ganjavi. In the article it is proven that their conception is wrong by scientific evidences.

Rəyçi: Alxan Bayramoğlu
Filologiya elml'ri doktoru, professor